

НОМЫН ОРЧУУЛГА, СУДАЛГААНЫ ТАНИЛЦУУЛГА

УЛС ТӨРИЙН УХАМСРЫН СОЦИОЛОГИ ⁷⁹

Г.Цэнд-Аюуш

ахлах багш

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

Улс төрийн харилцааны социологийн нэгэн бие даасан хэсэг бол улс төрийн ухамсрын социологи бөгөөд Ё.Вятр түүнийг судлахдаа улс төрийн байр суурь, олон нийтийн санаа бодол ба үзэл суртлын асуудлын хүрээнд авч үзсэн байх юм.

1. Улс төрийн байр суурь

“Улс төрийн байр суурь” гэдэг ойлголтонд улс төрийн өвөрмөц онцлог бүхий, эсвэл байнгын, тогтвортой үйл байдалд чиглэж хандсан, өөрөөр хэлбэл, улс төрийн засаглалын төлөө, засаглалыг хэрэгжүүлэхийн төлөө тэмцлийн үйл байдалд чиглэж хандсан бодьгалын бие хүнийх нь шинж төрхүүдийг ойлгодог гэсэн утгаар авч үзжээ. Тийнхүү улс төрийн байр суурь гэсэн ойлголтонд:

а / Улс төрийн үзэгдлүүдэд хамааралтай тодорхой, эсвэл байнгын тогтвортой сэтгэл хөдлөлийн төлөв байдлыг

б/ Улс төрийн үзэгдэлүүдэд хамааралтай итгэл үнэмшлийг

в/ Улс төрийн хүрээн дэх үйл ажиллагаанд эв дүйтэй хандах явдлыг багтаан оруулж байна.

Ингэж үзэж ойлгосон улс төрийн байр суурийн хүрээ нь улс төрийн үнэлгээний хүрээнээс өргөн болно. Улс төрийн үнэлгээ нь улс төрийн байр суурийн зөвхөн бүрдэл хэсэг нь болох бөгөөд улс төрийн байр суурь нь сэтгэл хөдлөлийн ба удирдамж бүхий бусад элементүүдтэй холбоотойгоор илрэн гардаг байна.

Улс төрийн байр суурийг бодьгаллаг үзэгдэл гэж үзэх үндэстэй бөгөөд хувь хүний үйл байлын сэдлийг ухааран ойлгох боломж өгдөг хэмээн ойлгож болно. Байр суурийг шууд ажиглан харах, илрүүлэх боломжгүй. Бидний ажиглан харах, илрүүлж болох зүйл гэвэл зөвхөн гадны илрэл бүхий цуглаан, тунхаглал, илэрхийлэл төдий зүйлс бөгөөд тэдгээр нь байр суурийг нэг бол үгээр, эсвэл бусад үйлдлээр илэрхийлсэн илэрхийлэлт л байдаг. Өөрөөр хэлбэл хүмүүс хэлж ярьж байгаа (ам,хэлээр илэрхийлсэн илрэл), эсвэл тэд үйлдэж байгаа (аман биш илрэл) явдлыг иш үндэс болгож хүмүүсийн байр суурь илэрч байна гэсэн дүгнэлтийг хийдэг. Ингэхэд хүмүүс улс төрийн янз бүрийн үзэгдэлд

⁷⁹ Ёжи Вятрын “Улс төрийн харилцааны социологи” бүтээлээс багш Г.Цэнд-Аюушийн орчуулснаар толилуулж байна.

хандах хандлагынхаа талаар ярьж буй яриа нь тэд өөрсдийн жинхэнэ бодит байр сууриа үнэн мөнөөр нь илэрхийлэхийг хүсэхгүй байгаа тэр нь ухамсартай, зориудын санаа бодлоор гуйвуулагдсан, гажуудсан байж болохыг үгүйсгэхгүй. Тийм учраас улс төрийн байр суурийг эмпирик байдлаар судлахдаа (ер нь байр суурийг ерөнхийд нь судлахдаа ч гэсэн) улс төрийн аль нэг үзэгдэлд хандах хандлагын талаархи энгийн жирийн, шууд асуултуудыг илүү нарийн бодож боловсруулсан, жинхэнэ байр суурийн талаар дүгнэлт хийж болохоор асуултуудаар орлуулахыг хичээдэг. Жишээлбэл: хэн нэг хүнээс тэрбээр ямар нэг мөрийн хөтөлбөрийг талархан дэмжигч мөн үү? гэж шууд асуухын оронд эл мөрийн хөтөлбөртэй холбоотой дам, шууд бус хэд хэдэн асуулт тавьж, тухайн хүнээс түүнд өгсөн хариултуудаар дамжуулан тэр хүн уг мөрийн хөтөлбөрт хэрэг дээрээ чухам хэрхэн ханддагийг нь илэрүүлэн гаргаж болдог.

АНУ-ын Энн-Арбора дахь Нийгмийн судалгааны хүрээлэн улс төрийн байр суурийг судлахдаа АНУ-д голдуу хэрэглэгддэг хүрд бүхий хэмжээс, үзүүлтүүдийн талаар дэлгэрэнгүй өгүүлсэн материалыг хэвлүүлжээ. Тэдгээр шкал бүхий хэмжүүрүүдийг 1. либерализм ба консерватизмын шкал, 2. ардчилсан зарчмуудад хандах хандлагын шкал, 3. төрийн дотоод бодлогод холбогдолтой шкал, 4. арьс өнгө, угсаатны байр суурийн шкал, 5. бусад угсаатан, үндэстэнд дайсагнасан байр суурийн шкал, 6. нийгмийн бүлгүүдийн түвшин дэх улс төрийн асуудалд холбогдох байр суурийн шкал, 7. улс төрийн мэдээллийн шкал, 8. улс төрд оролцох оролцооны шкал, 9. улс төрийн үйл явцад хандах байр суурийн шкал гэсэн бүлэгт хуваан ангилжээ. Эндээс тухайн шкал бүхий үзүүлэлт, хэмжүүрүүд өөр хоорондоо хэлхээ холбоотой байгааг хялбархан олж харж болохоор байгаа юм. Орон нутгийн засаг захиргааг харьцуулан судлах олон улсын судалгааг Польш, Югослав, Энэтхэг ба АНУ-д хийхдээ үнэт зүйлсийн арван шкал бүхий хэмжээсийг хэрэглэсэн бөгөөд "үнэт зүйлс" гэсэн нэр томъёог улс төрийн онцгой байр суурь хэмээн онцолсон ба өөрөөр хэлбэл үнэт зүйлс нь үйлдэл, үйл ажиллагааны ямар нэгэн чиглэлийг хүмүүсийн зүгээс зөвтгөх, эсвэл буруушааж үгүйсгэхдээ хэрэглэдэг стандарт, эсвэл зарчим хэмээн ойлгосон юм). Эдгээр шкал бүхий хэмжээс нь дараах үнэт зүйлсийг хөндсөн байна. Үүнд: 1) эдийн засгийн хөгжил, 2) мөргөлдөөн, сөргөлдөөнийг гаргахгүй байх, 3) улс төрийн шийдвэр гаргах үйл хэрэгт иргэдийн оролцоо, 4) ашиг завшааныг үл бодох, 5) орон нутгийн, эсвэл нийт улс орны хэмжээний улс төрийн зорилгод чиглэсэн хандлага, 6) үйл ажиллагаанд бэлэн байгаа байдал, 7) үнэнч шударга байдал, 8) өөрчлөлтөд хандах хандлага, 9) тэгш байдал, 10) улс төрийн зүтгэлтний хариуцлага эдгээр болно. Энэхүү судалгаанд шкал буюу хэмжээсүүдийг зохион бүтээх аргыг анх удаа хэрэглэсэн бөгөөд түүндээ судлагдсан дөрвөн орны хувьд нийтлэг, ижил хийгээд нөгөөтэйгүүр орон тус бүрт өвөрмөц онцлогтой элементүүдийг багтаан оруулжээ. Тэгснээрээ үндэсний хөгжлийн онцлогуудыг тусгасан хүчин зүйлсийг тооцон анхаарах боломжийг бий болгож чадсан байна. Эл судалгаанд улс төрийн байр суурийг илрүүлэх хэмжээс, үзүүлэлтүүдийг боловсронгуй болгох чиглэлд олсон

мэдэгдэхүйц ахиц дэвшил, ололт нь энэхүү аргыг ихээхэн найдвар, итгэлтэйгээр хэрэглэх боломжийг өгч байгаа юм. Гэвч энэ нь бидний дээр дурдсан бэрхшээлүүдийг хараахан арилгахгүй билээ.

Тэдгээр бэрхшээл нь байр суурийг шууд ажиглан илрүүлэх боломжгүй байдагт, тэгэхлээр үйл байдал нь байр сууринд үнэхээр нийцэн тохирч байна уу, түүгээр ч үл барам тухайн байр суурь (байр суурийг үйл байдалд дуршилтай байх явдал хэмээн ойлгосон утгаараа) үнэхээр бодитойгоор байна уу үгүй юү гэдгийг батлан нотлох боломжгүй байдагт оршино. Хэрэв хүмүүсийн үйл байдал нь өөрсдийнхөө байр суурь болгож илэрхийлэн харуулж буй зүйлтэй (шууд, ил тод хэлж ярьсан зүйл, эсвэл байр суурийн шкалд оруулсан асуултанд өгсөн хариу зэрэг нь) нийцэн тохирохгүй байвал энэхүү үл тохироог янз бүрийн аргаар тайлбарлаж болдог. Ийм тохиолдолд байр суурийг үг хэлээр илэрхийлсэн байдлыг задлан шинжилсэн бидний судалгааны арга боловсронгуй биш, эсвэл хүмүүсийн үйл байдал нь байр сууринд үл нийцэхэд гадны ямар нэг нөхцөл байдал нөлөөлж хүргэсэн байж болох тухай ярих хэрэгтэй болно. (жишээлбэл: гадны ямар нэгэн хүчтэй шахалт, дарамт нөлөөлсөн байж болно). Эл асуудал нарийн ээдрээтэй, төвөг бэрхшээлтэй болж хувирахад өөр хүчин зүйлс ч нэмэлт байдлаар нөлөөлж болох юм. Жишээлбэл: хүмүүсийн үйл байдлыг тодорхойлох практик сонголт хийх тохиолдолд байр сууриуд нь хоорондоо сөргөлдөн зөрчилдөхөд хүрдэг, тэр нь гаднах илрэлээрээ зөрчилтэй арга хэлбэрүүдээр дамжин үйл байдалд нөлөөлдөг. Эдгээр учир шалтгаануудын улмаас байр суурь ба түүний гадаад илрэл, үйл байдлын хоорондын харьцааг тодорхойлон гаргах явдал нь социологи хийгээд нийгмийн сэтгэл судлалын хамгийн бэрхшээлтэй, нарийн асуудлын тоонд багтан орно. Эдгээр бэрхшээл, нарийн асуудал нь улс төрийн харилцааны хүрээнд улс төрийн олон янзын үзэгдэл, улс төрийн байр суурь нь өөр төрлийн байр сууриудтай, бас нийгмийн нөхцөл байдлын онцлогуудтай олон янзаар холбогдсон байдагтай уялдаж бүүр ч нарийн ээдрээтэй болдог байна.

Гэвч асуудал хэдийгээр ийм ээдрээтэй байх тусам улс төрийн байр суурийг танин мэдэх явдал нь улс төрийн харилцааны социологт туйлын чухал байдаг юм. Улс төрийн үзэгдэлүүдийг тодруулан гаргахаар судлаж буй онолч эрдэмтэн ухамсартай холбоотой асуудлууд, түүний бүрдэл хэсгүүдээс хийсвэрлэн хөндийрч чадахгүй, харин улс төрч хүмүүс улс төрийн үйл явдлын тухай юу боддог, өөрсдөө оролцогчид, бүр объект нь болж байдаг, улс төрийн үзэгдлүүдийг хэрхэн хүлээн авч төсөөлөн ойлгодгийг ямагт тооцон анхаарч байвал зохино. Тиймээс улс төрийн практикийн чухал бүрдэл хэсэг бол улс төрийн хүмүүжил олгох, өөрөөр хэлбэл иргэдийн улс төрийн байр сууринд тодорхой чиглэлээр нөлөөлөх явдал байдаг.

2. Олон нийтийн санаа бодол

Эрдэм шинжилгээний ном зохиолд олон нийтийн санаа бодлыг олон янзаар тодорхойлсон байдаг. Тэдгээрийн нэг нь "социаль асуудалд" хамааралтай зүйлийг тэргүүн байранд дэвшүүлэн тавьдаг. Зарим нь санаа бодлыг нийтэд ил хэлж илэрхийлэх явдлыг чухал шалгуур үзүүлэлт болгон үздэг. Гурав дахь нь санаа бодлыг олон тооны хувь хүмүүс хуваалцан баримтлахын тулд санаа бодлыг хүрэлцээтэй хэмжээгээр өргөн дэлгэрүүлэх нь чухал хэмээн шаарддаг. Эцэст нь хэлэхэд зарим судлаачид олон нийтийн санаа бодол бол ард олны санал бодол засаг төрийн эрхийг барьж буй анги, бүлгийн үзэл бодлоос ялгаатай, засгийн эрх мэдлийг бариагүй хүмүүсийн үзэл бодол мөн гэсэн санал хэлдэг. Тэдгээрт олон нийтийн санаа бодлыг төр ба ангийн ноёрхлын онолын агуулгаас ангид авч үздэг бөгөөд тэгснээрээ олон нийтийн санаа бодлын гүйцэтгэх үүрэг ба ач холбогдлыг улс төрийн амьдралын бүхий л цогцолбор дотор, ялангуяа ардчиллын тогтолцооны хүрээн дотор багтаан авч үзэх боломжийг олгодог.

Граммши бичихдээ: "олон нийтийн санаа бодол" хэмээн нэрлэж буй тэрхүү зүйл нь улс төрийн манлайлалтай холбоотой бөгөөд "иргэний нийгэм" ба "улс төрийн нийгэм" хоёрын уулзварын цэг мөн юм" гэжээ. Төр нь ямар нэгэн онцгой гойд, нийтлэг биш үйлдэл хийхээр завдахдаа түүнд нийгмийн санал бодлыг урьдчилан бэлтгэж иргэний нийгмийн тодорхой бүрдэл хэсгүүдийг зохион байгуулж төвлөрүүлдэг байна. Нийгмийн санал бодлын түүхэнд олон нийтийн санаа бодлын бүрдэл хэсгүүд аль ч үед ямагт байсаар байсан нь ойлгомжтой ба түүгээр ч үл барам азийн эзэрхэг дэглэмтэй орнуудад ч байсан, гэхдээ нийгмийн санал бодол нь бидний өнөөгийн ойлгон үзэж буй байдлаараа хэмжээгүй эрхт хаант засгууд нурж унахын өмнөх үед бүрэлдэн бий болжээ, өөрөөр хэлбэл хөрөнгөтний шинэ анги засгийн эрхийг байлдан авахын төлөө тэмцэх үед бий болжээ. Нийгмийн санал бодол нь улс төрийн хамтын хүсэл зоригийн улс төрийн агуулга мөн болно. Тийм ч учраас хэвлэл, нам, парламент зэрэг нийгмийн санал бодлын байгууллага, дуу хоолойг монополдон дангаар эзлэхийн төлөө тэмцэл хийгддэг байна. Үүний зорилго бол аль ч хүчнийхэн үндэстний санал бодол, улс төрийн хүсэл зоригийг нэгтгэн төлөвшүүлэх явдлыг эрмэлздэг бөгөөд энэ нь тэрхүү нэгдмэл хүсэл зоригийг төлөвшүүлэхэд саад тотгор болж буй бүх зүйлийг тоосон товрог болгож хийсгэх зорилготой байдаг.

Нийгмийн санал бодол нь нийгмийг бүрдүүлдэг хүмүүс, эсвэл бүлгүүдийн хэлж илэрхийлдэг санал бодлын жирийн нийлбэр биш. Улс төрийн системийн цогцолбор нэгдлээс харьцангуй тусгаарлагдсан нийгмийн жижиг бүлгүүдийн хүрээнд (жишээлбэл гэр бүл, айл хөршүүд, хамтарч тоглоом тоглодог бүлгүүдийн хүрээнд) аль эсвэл хувь хүмүүсийн хүрээнд илэрч гардаг хувийн санал бодол нь тодорхой нөхцөлд нийгмийн санал бодол үүсэн бүрэлдэж болох материал бүхий нөөцийн томоохон ач

холбогдолтой болж чадах ажээ. Гэвч энэ нь нийгмийн санал бодол ч бас хараахан биш юм. Энд өгүүлсэнд дараах зүйлийг нэмж болох талтай бөгөөд тэр нь юу вэ гэвэл "олон нийтийн санал бодлын судалгаа" гэдэг тодорхойлолтыг хэрэглэх үндэслэл болгож аль нэг хамтлагийн гишүүдийн ямар нэгэн сэдвийн талаархи үзэл бодлыг илрүүлж тодорхой болгох зорилгоор янз бүрийн тандалт судалгаа хийхдээ тийм төрлийн судалгаа нь тодорхой хэмжээгээр хувийн санал бодлыг нийгмийн санал бодол болгож хувиргасан байдаг явдал гарах болно. Ийм өөрчлөн хувиргах явдал яагаад явагддаг вэ? гэвэл тэрхүү тандалт судалгааны нэгтгэн дүгнэсэн, задлан шинжилсэн үр дүн нь нийгмийн санал бодлын тодорхой хэмжээний хэлбэр болж хувирсан, тэгснээрээ улс төрийн системийн бүрдэл хэсэг болж тогтсон байдагт хамаг учир шалтгаан байгаа юм. Гэлээ гэхдээ судалгаанд хамрагдагсадын зүгээс асуултанд өгсөн хариултууд нь хүмүүсийн хувийн үзэл бодол, саналын зөвхөн нийлбэр л байдаг гэдгийг онцлон тэмдэглэвэл зохино. Тэдгээр хувийн санал бодлууд нь нийгэмд өргөн дэлгэрч тархсан тохиолдолд л олон нийтийн санаа бодол болж чадна.

Нийгмийн санал бодол гэдэг бол хүмүүсийн томоохон бүлгүүдийн нийгмийн ухамсрын түүхэн ёсоор нөхцөлдсөн хийгээд өөрчлөгдөн буй төлөв байдал мөн бөгөөд тэрбээр улс төрийн системийн ил тод илэрхийлэл юм. Нийгмийн санал бодол нь улс төрийн системийн оршин тогтнолын бүрдэл хэсэг бүхий элемент болж хувирдаг. Улс төрийн систем нь улс төрийн байр суурийг ямар нэгэн байдлаар илэрхийлэхийг зөвшөөрдөггүй тийм газарт нийгмийн санал бодол байдаггүй бөгөөд улс төрийн байр суурийн илэрхийлэлт нь улс төрийн оршин тогтнолд нөлөөлөх зорилготой байдаг.

Олон түмний санаа бодолд бүрэн хэмжээгээр монополь тогтоон, нэг гарт төвлөрүүлж барих нь нийгмийн санал бодлыг байгаа байдлаар нь устгасантай адил хэрэг болно. Гэвч энэ нь нийгмийг тийм байдлаар удирдаж буй хүмүүс төрийн асуудлаар ерөөсөө санал бодолгүй байдаг гэсэн үг бас хараахан биш юм. Нийгэмд янз бүрийн үзэл бодол нийтэд ил тод байдлаар илэрхийлэгдэж, тэдгээрийг янз бүрийн байр суурийн төлөөлөлтөй болгож харьцуулах замаар хооронд нь уялдуулан зохицуулсан үед л нийгмийн санал бодол бодитойгоор орших болно. Нийгмийн санал бодлын хүрээн дэх тэмцэл янз бүрийн үзэл бодлыг илэрхийлэн төлөөлсөн хүмүүсийн хоорондын маргаан төдий байдлаар хэзээ ч хэрэгждэггүй. Энэхүү тэмцэлд эдийн засгийн ба улс төрийн хүчнүүд татагдан ордог бөгөөд учир нь үзэл бодлын төлөвшил нийгмийн санал бодол болж хувирдаг зүйлийг илэрхийлэх явдал нь тодорхой хэмжээний эдийн засгийн урьдач нөхцлийн (санал бодол, үзлийг томъёолох, дэлгэрүүлж тараах материал, хэрэгсэлүүд) оршин буй байдлаас, түүнчлэн улс төрийн урьдач нөхцлийг (нийгмийн санал бодлын хил хязгаар, заагийг ямар нэг аргаар тодорхойлж тогтоох боломж өгөхүйц албадлагын хэрэгсэл) бий болгох зэргээс шалтгаалдаг.

Тийнхүү нийгмийн санал бодол нь нийгмийн гишүүдийн үзэл бодлын жирийн, энгийн нийлбэр юм уу эсвэл ямар нэгэн завсар дундын хир хэмжээ биш байдаг. Нийгмийн санал бодол бол улс төрийн үзэгдэл байдаг бөгөөд түүний мөн чанар нь нийгэмд бодитойгоор оршиж үйл ажиллагаа явуулж буй хүчнүүдийн харилцааг тодорхойлоход оршино. Хувь хүмүүс, бодьгалуудын үзэл бодол нь энэхүү нарийн нийлмэл тэгшитгэлийн бүрдэл хэсгийг бүрэлдүүлэн бий болгодог, гэхдээ нийгмийн санал бодлын шинжийг зөвхөн тэдгээр нь тодорхойлдоггүй юм. Хувь хүмүүсээс илэрхийлж гаргасан, тарамдаж бутарсан үзэл бодлуудыг өөрчлөн хувиргаснаар сая нийгмийн санал бодол бий болно.

Энэхүү өөрчлөлт хувиралтын механизм бол улс төрийн бодлогын онолын гол асуудлуудын нэг мөн.

Тухайн нийгэмд хэдэн янзын, хэдий хэрийн тооны нийгмийн санал бодол зэрэгцэн оршиж болох вэ? гэсэн асуулт гардаг. Энэ тохиолдолд хэл ярианы дадал зуршил нь ганц тоог хэрэглэхийг тулгадаг, нэг л тооны нийгмийн санал бодол оршихыг урьдчилан шаарддаг. "Дотроо зөрчилтэй байж чадахуйц улс төрийн хамтын хүсэл зоригийн" тухай Грамшигийн үгийг чухамдаа тийнхүү ойлгож болох магадлалтай. Гэвч нийгэмд зөвхөн ганцхан тооны нийгмийн санал бодол оршино хэмээн үзэх нь сайндаа загварыг тодорхойлоход л хэрэгтэй болно. Грамшигийн онож ажиглан харснаар улс төрийн тэмүүлэл нь янз бүрийн, ихэнхдээ эсрэг тэсрэг урсгалд хуваагдсан ухамсарыг нэг төрлийн санал бодол, наандаж тодорхой утгаар нийгмийн санал бодол болгож хувиргахад чиглэгдсэн байдаг. Гэвч тийм нийгмийн санал бодол нь яг эмпирик утгаараа ямагт хуурмаг зохиомол зүйл байдаг. Ангийн ялгаа эсвэл нийгмийн бусад ялгаанаас ургаж гарсан бодит зөрчилтэй, улс төрийн идэвх нь өндөр биш түвшинтэй нийгэм нь, түүний гишүүд нь улс төрийн бодит байдлын тухай юу бодож байгаагаараа цул нэгдэлтэй байдаггүй, байж ч чадахгүй. Бодьгалуудын хувийн үзэл бодлыг жигдлэн нэг төрлийн болгох явдал нь хор уршигтай болохын зэрэгцээ бодит биш шаардлага болно. Учир нь тийм оролдлого нь дэвшилттэй өөрчлөлт, шинэчлэлт хийх замыг засаж тавьдаг шинэ үзэл бодлуудын эсрэг чиглэсэн байдаг юм.

Нийгмийн санал бодлын нарийн нийлмэл бүтэц нь юунд үндэслэгддэг вэ? гэвэл бодит байдал дээр хүмүүс янз бүрийн санал бодлыг ил тод, нийтэд хэлж илэрхийлдэг, тэдгээр нь хоорондоо тулгарч сөргөлдөх явцад нийгмийн санал бодлын зонхилогч, давамгайллагч урсгал ихэнх тохиолдолд энгийнээр нийгмийн санал бодол гэж нэрлэдэг тэрхүү санал бодлын урсгал бүрэлдэж бий болдогт үндэслэгддэг байна. Нийгмийн санал бодлын олон ургальч байдал нь (плюрализм) олон янзын хүчин зүйлсээс, тухайлбал ангиудын болон бусад төрлийн зөрчлүүдийн хүчнээс, тэдгээр нь гаднах илрэлээрээ нэг нь нөгөөгөөсөө ялгаа онцлогтой санал бодлууд төлөвшихөд хүргэдэг байдлаас, түүнчлэн нийгмийн аль нэг тусгай бүлэг өөрийн үзэл бодлоо нийтэд илэрхийлж гаргах бололцооны хүрээ хязгаараас, үзэл бодол нь нийгмийн

санал бодлын эцсийн хэлбэрт нөлөөлж чаддаг, түүнийг нь тооцдог, эсвэл үл хайхардаг олон нийтийн идэвхжилтийн түвшинээс шалтгаална. Нийгмийн санал бодол нь хэр зэрэг олон ургальч байна вэ?, энэхүү олон ургальч байдал нь өөрөө ямар төрөлтэй вэ? гэсэн асуултанд хариу өгөх нь нийгмийн санал бодол төлөвшдөг нийгмийн ба улс төрийн нөхцөл байдлыг иж бүрэн задлан шинжлэхийг шаардана.

Би дээр нийгмийн санал бодолд тодорхойлолт өгөхдөө нийгмийн санал бодол нь улс төрийн системийн оршин тогтнолын бүрдэл хэсэг болдгийг тухайлан дурьдсан билээ. Улс төрийн систем нь өөрийнхөө оршин тогтнолд хүмүүс, хэсэг бүлгүүд боломжит хэлбэрээр оролцох явдлыг бүрэн хааж боосон тийм газарт нийгмийн санал бодол бодитойгоор оршин байдаггүй юм. Фашист дэглэмүүдэд нийгмийн санал бодол гэж байдаггүй бөгөөд яагаад вэ гэвэл тэдгээр дэглэм нь нийгмийн санал бодлыг улс төрийн системд багтаан оруулах явдлыг ядаж боломжит хэлбэрээр ч гэсэн хүлээн зөвшөөрдөггүй юм. Фашист номлол ёсоор нийгмийн санал бодол гэж байдаггүй бөгөөд тэр нь ямар ч зорилтгүй зүйл ажээ. Зөвхөн удирдагч жолоодогчийн хүсэл зориг гэдэг зүйл л бодитой оршдог бөгөөд түүнийг хүлээн авах нь нийгмийн гишүүдийн ухамсар болдог ажээ. Удирдагчын хүсэл зоригоос ангид, чөлөөтэй орших нийгмийн санал бодол фашист системд оршин тогтнох эрхгүй байдаг.

Ардчиллыг ойлгох хөрөнгөтний ба социалист үзэл баримтлалууд нь хоорондоо ихээхэн ялгаатай боловч тэдгээр хоёр үзэл баримтлал хоёулаа нийгмийн санал бодол бодитойгоор байдаг бөгөөд тэр нь улс төрийн системийн оршин тогтнолд баталгаатайгаар нөлөөлөх ёстой гэдэгтэй санал нийлдэг юм. Улс төрийн системийн нэгэн хэсэг нь нийгмийн санал бодлыг төлөвшүүлэн илэрхийлэх институт бүхий байгууллагууд мөн, түүнчлэн нийгмийн санал бодол нь улс төрийн шийдвэр гаргах үйл явцад нөлөөлөн хэрэгжих дамжилга бүхий байгууллагууд ч мөн болно. Энэ үйл ажиллагааны тодорхой хэлбэрүүд нь маш олон янз байдаг бөгөөд тэгэхдээ тэрхүү ялгаа онцлогууд зөвхөн социалист ба капиталист нийгэм, орнуудын хооронд төдийгүй нийгэм улс төрийн нэг төрлийн байгуулалтай орнуудын хооронд ч ажиглагддаг юм. Гэвч эдгээр системүүдийн нийтлэг элементийг, тэдгээр системүүд нь нийгмийн санал бодлыг өөрсдийнхөө байгууллагууд болон улс төрийн амьдралын хэм хэмжээний нийт цогцод багтаан оруулдаг ба тэр нь нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд нөлөөлөх боломж олгох явдлыг бүрдүүлдэг. Нийгмийн улс төрийн системд нийгмийн санал бодлын гүйцэтгэх үүргийн тухай хөрөнгөтний либерал ба социалист үзэл баримтлалын хоорондын зарчмын ялгаа юунд орших вэ гэвэл тэдгээрийн нэг дэх нь нийгэм эдийн засгийн хүрээнд хэрэг дээрээ тэгш бус байдал бодитой оршдог байхад улс төрийн хүрээнд тэгш байдал бодитойгоор оршдог хэмээн үздэг.

Либераль номлол нь хүмүүсийн бололцоо, гараа нь улс төрийн ба хууль эрх зүйн хувьд тэгш байдалтай байх зарчмыг иш үндэс болгож нийгмийн санал бодол төлөвших

хийгээд илэрч гарах хүрээнд улс төрийн хүчнүүдийн тоглоом нь эрх чөлөөтэй байдаг тухай нотолгоог гаргаж тавьдаг юм. Гэвч энэхүү номлолын байр сууринаас их бага хэмжээгээр олон удаа ухарч татгалзах, ялангуяа хувьсгалт хүчнүүдийн талаар, мөн түүнчлэн хөрөнгөтний либерал систем хэт барууны хүчнийхний дарамт шахалтанд өртсөн тохиолдолд дээрхи номлолоосоо татгалзах явдал цөөнгүй гардаг. Гэвч эл ухралт, татгалзал нь тухайн номлолд хамаарахгүй ажээ. Учир нь эл номлолоос дараах үзэл санаа¹дүгнэлт урган гардаг бөгөөд тэдгээрийн үздэгээр нийгмийн санал бодлыг төлөвшүүлэн бий болгодог, илэрхийлдэг нийгмийн субъект бүхий хүчнүүдийн гараа ба бололцоо нь албан ёсоор, эрх зүйн хувьд тэгш, тоглоомын дүрэм нь эрх чөлөөтэй байгаа тохиолдолд эдийн засгийн хувьд зүйрлэшгүй хүчирхэг хүч нөөцтэй, түүнээс гадна уламжлалын ихээхэн хүч нөлөөг өөртөө эзэмшдэг онцгой эрх дархтай анги нь давуу байдалтай байж нийгмийн санал бодлын зонхилох чиглэлийг өөрийнхөө эрх ашигт нийцүүлж төлөвшүүлэн тогтоодог билээ. Чухам үүгээр ангийн ноёрхлын үзэл сурталтай аспект илрэн гардаг ажээ.

Гэтэл социализмын нөхцөлд хэрэг явдал үүнээс өөр байдаг юм. Ажилчны хөдөлгөөн үг хэлэх эрх чөлөөг эсэргүүцэхгүй, гэхдээ энэхүү эрх чөлөөг өмч хөрөнгөтэй ангийн эрх ашгийн төлөө ашиглахыг гаргахгүй байхын төлөө тэмцэнэ. Ажилчны хөдөлгөөн нь нийгмийн санал бодлыг төлөвшүүлэх, илэрхийлж гаргах хүрээнд өөртөө давуу байдал бий болгож хангахдаа зэрэгцэж хэрэгжих, бас бие биеэ харилцан нөхөж байдаг дараах арга хэмжээнүүдийн тусламжаар хэрэгжүүлнэ. Тэдгээр нь: нийгмийн ухамсарт нөлөөлөх материаллаг үндсэн хэрэгсэлүүдийг (хэвлэх үйлдвэр, хэвлэл мэдээлэл, радиостанц) нийгэмчлэх, нийгэмд дэлгэрүүлэн түгээж буй мэдээллийн агуулгад олон түмний зүгээс төрийн хяналт тавих явдал юм. Нийгэмд дэлгэрүүлэн түгээж буй мэдээллийн агуулгад тавих хяналтын хэлбэр нь социалист бүх оронд адил биш, бас нэг төрлийн биш бөгөөд, гэхдээ тэдгээр хэлбэрүүдийн аль нь ч нийгмийн санал бодлыг төлөвшүүлэх, илэрхийлж гаргах хүрээнд идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэдэг юм.

Энэ нь нийгмийн санал бодлын онолын үүднээс үзвэл дараах асуудлыг төрүүлэн гаргаж байна: улс төрийн системд нийгмийн санал бодлын эзлэх байр суурийг тодорхойлдог улс төрийн социалист бодлогын дээр дурдсан зарчмуудыг хэрэгжүүлэхэд нийгмийн санал бодол бодитой оршин байна гэж хэлэх хэр зэрэг үндэслэлтэй байна вэ? гэсэн асуулт гарна. Зарим эрдэмтэд либерал номлолын зарчмыг иш үндэс болгож социализмын үед нийгмийн санал бодол байдаггүй, харин засгийн газрын санал бодол л бий гэж шууд батлан хэлж байгаа юм.

Асуудлын мөн чанар юунд оршиж байна вэ? гэвэл социализмын үеийн нийгмийн санал бодол нь чанарын хувьд цоо шинэ шинжтэй байгаа бөгөөд тэр нь хөрөнгөтний либерал ардчилсан системийнхээс ялгаатай юм. Социализмын үеийн нийгмийн санал бодол нь юуны өмнө социалист шинж агуулгатай бөгөөд учир нь эл нийгэмд нийгмийн

асуудлуудын талаархи үзэл бодлын бүрэлдэн тогтох, нийтэд ил тод илэрхийлэгдэх үйл явц нь социалист байгууллын үндсүүдийг хүлээн зөвшөөрөх үндсэн дээр хэрэгждэг. Социализмын үед нийгмийн гишүүдийн дунд социалист биш, түүгээр ч үл барам социализмын эсрэг үзэл бодол ба байр суурь хичнээн өргөн дэлгэрсэн байлаа ч гэсэн түүнээс шалтгаалахгүйгээр нийгмийн санал бодол болж төлөвшиж буй үзэл бодол социалист шинж чанартай байдаг юм. Намын удирдан чиглүүлэгч үүрэг хийгээд социалист шинжтэй улс төрийн зохион байгуулалттай хүчнүүдийн идэвхтэй хамтын оролцоо нь нийгмийн санал бодол социалист санал бодол болж төлөвшин тогтоход хүргэдэг. Социализмын үед коммунист нам өөрийнхөө удирдан чиглүүлэгч үүргээ түр зуур алдсан нөхцөлд л нийгмийн санал бодлын социалист шинж гажууддаг бөгөөд эл гажуудал нь төрийн байгууллагуудад гажуудал үүсэхээс түрүүлж нийгмийн санал бодлын хүрээнд үүсдэг байна.

Нийгмийн санал бодол социалист шинжтэй байх нь эл санал бодол бүх тохиолдолд аль нэг асуудлаар явагдаж буй тодорхой бодлоготой нийцэж тохирохыг урьдчиланшаарддаггүй юм. Нийгмийн санал бодол ба хэрэгжин буй бодлого хоёрын хооронд зөрчил гарах магадлал байдаг. Нийгмийн санал бодол ба хэрэгжүүлэн явуулж буй бодлогын хоорондын зөрчлийг арилгах ёстой бөгөөд нэг бол хэрэгжүүлэн буй бодлогыг өөрчлөх замаар, аль эсвэл нийгмийн санал бодол ба бодлогын хоорондын зөв харьцааг сэргээн тогтоох зорилгоор уг санал бодолд оновчтой байдлаар нөлөөлөх замаар арилгана.

Эцэст нь тэмдэглэхэд нийгмийн социалист санал бодлын өөр нэг шинж чанар бол улс төрийн удирдлагын үзэл бодол ба нийгмийн гишүүдээс аяндаа үүсэн гарч бүрэлдсэн үзэл бодол хоёр нийгмийн тухайн санал бодолд цаг тухайд нь тусаж зохицуулагддаг явдал мөн болно. Энэхүү уялдаа зохицуулалт нь зарим хүрээ салбарт ямар нэгэн асуудал, бэрхшээлгүйгээр хэрэгжин биелдэг, үүний учир нь аяндаа үүсэн гарч төлөвшдөг санал бодлын зонхилох хэсэг нь улс төрийн удирдлагаас дэвшүүлэн гаргадаг үзэл бодолтой адил, нийцэмжтэй байдаг явдал юм. Ихэнх тохиолдолд нийгмийн санал бодлын төлөвшлийн үйл явц нь нарийн ээдрээтэй байх нь зайлшгүй зүйл бөгөөд түүнийг шийдвэр гаргахдаа тооцон анхаарах хэрэгтэй байдаг. Энэхүү үйл явц нарийн төвөгтэй, ээдрээтэй болохыг үл тоох, хайхрахгүй байх явдал нь ардчиллыг гажуудуулах, хязгаарлан хумихад хүргэнэ, үүний үр дагавар болж улс төрийн хямрал ч үүсч гардаг. Нийгмийн санал бодлын хүрээн дэх ардчилалын зарчимд тохирсон улс төрийн бодлого юунд орших вэ? гэвэл олон түмний ухамсарт идэвхтэй нөлөөлөхдөө нийгэмд ямар шийдвэр гарч байна вэ?, түүнийг нийгэмд хэрхэн яаж сурталчилан таниулж байна вэ? гэдгийг тооцон анхаарахад оршино.

3. Улс төрийн үзэл суртал

Улс төрийн ухамсрыг задлан шинжлэх гурав дахь хүрээ бол үзэл суртал бөгөөд түүний улс төрийн амьдралд гүйцэтгэх үүргийг судлан шинжлэх явдал чухал. Үзэл суртал бол харьцангуйгаар өндөр түвшинд системчлэгдсэн үзэл бодлуудын цогц бөгөөд түүний ялгагдах гол шинж нь нийгмийн бүлгүүдийн эрх ашиг ба тэмүүлэлтэй функционал буюу үүргийн хэлхээ холбоотой байдаг явдал болохын дээр үзэл суртлын бүрэлдэхүүнд тухайн бүлгийн түүхэн туршлага хийгээд амьдралынх нь нөхцлийн үндсэн дээр үүсэж гардаг үзэл санаа багтаж орох ба тэр нь бодит байдлыг тусгаж, үнэлж цэгнэдэг, эдгээр үзэл санаанд үндэслэгдсэн үйл ажиллагааны удирдамж ч мөн багтаж ордог хэмээн тодорхойлж болно. Үзэл суртал нь нийгмийн ухамсрын хэлбэрүүдийн нэг мөн. Бид нийгмийн ухамсрыг К.Маркс "Улс төрийн эдийн засгийн ухааны шүүмжлэлд" бүтээлийнхээ өмнөх үгт илэрхийлж томъёолсон нийгмийн ахуйгаар тодорхойлогддог оюун санааны амьдралын хэлбэрүүдийн цогц хэмээн ойлгож байна. Үзэл суртал дараах шинжийг агуулдаг.

а) Үзэл суртал нь нийгмийн бүлгийн (тухайлбал анги, үндэстний) эрх ашиг ба үйл ажиллагаанаас хараат байдалтайгаар шалтгаалж оршино, өөрөөр хэлбэл үзэл суртал нь нийт нийгмийн эрх ашгийг биш харин зарим хэсэг, бүлгийн эрх ашгийг хамгаалахад үйлчилдэг

б) Харьцангуй өндөр түвшинд системчлэгдсэнээрээ ялгаатай болно.

Үзэл суртлын нэгдүгээрт заасан онцлог нь нийгмийн танин мэдэхүйн үйл явц хоёрдмол шинжтэй байдгийг тусгана. Хүн төрөлхтөн бодит байдлыг нийгмийн амьдралын явцдаа танин мэдэх бөгөөд ингэхдээ тэрхүү танин мэдэхүйн үйл явц нь хүмүүсийн практик үйл ажиллагааны явцтай нягт холбоотойгоор хэрэгжинэ. Түүгээр ч үл барам танин мэдэхүй бол өөрөө ер нь хүмүүсийн практик үйл ажиллагааны үйл явцын нэг хэсэг, онцгой тал байдаг хэмээн хэлж болох юм. Хамгийн ерөнхий хэлбэрээр хэлэхэд хүн төрөлхтний практик нь хоёр төрөл зүйлд хуваагдна.

Нэгдүгээрт, хүн байгалтай идэвхтэй байдлаар дасан зохицох, түүнийг өөртөө захируулахыг хичээн зүтгэж түүнд нөлөөлдөг. Хүн төрөлхтөн эдгээр үйл ажиллагааныхаа явцад нэгэн нэгдмэл, цул, бүхэл субъект болж үйлдэнэ (энд хэрэв улс төрийн ба эдийн засгийн өрсөлдөөний үр дүнд үүсэн гардаг зарим учрал, тохиолдол, нөхцөлийг үл тооцвол шүү дээ). Тиймээс ч энэхүү практикийн танин мэдэхүйн тал нь нийт хүн төрөлхтөний нийтлэг, ижил эрх ашгийг илэрхийлдэг. Хэрвээ байгалийг танин мэдэхэд үзэл суртлын тал дээр асуудал үүсч гардаг бол (жишээлбэл: Коперник, эсвэл Дарвины нээлтэнд) түүний шалтгаан нь тухайн нээлтийн өөрийнх нь байгаль шинжлэлийн мөн чанар биш, харин нийгмийн шалтгаан, тухайлбал, энэхүү нээлт нь нийгмийн ямар нэг бүлэг, эсвэл байгууллагын эрх ашигтай зөрчилдөх явдал мөн болно. Бидний дээр дурдсан жишээнүүдэд католик шашны сүм хийдийн нэр хүнд,

давуу талд аюул занал учирсан нь католик сүм нь дурдсан нээлтүүдэд эсрэг чиглэсэн үзэл санаа, дүгнэлтүүдийг хамгаалан баримталж байсан билээ.

Хүний танин мэдэхүйн үйл ажиллагааны өөр нэг хэлбэрийн хувьд, тухайлбал хүмүүсийн өөрсдийнх нь хоорондын харилцааг өөрчлөн хувиргахад чиглэгдсэн практикийн оюун ухааны эквивалент бүхий төлөөлөл болох салбарт асуудал дээр дурдсанаас өөр байдалтай байдаг юм. Практикийн энэхүү хоёр дахь төрлийн хүрээн дотор хүн төрөлхтөн танин мэдэхүйн хуваагдаж салбарласан, объектив эрх ашгийнхаа дагуу хэсэг бүлэг болсон субъект болж үйлддэг байна. Эдгээр эрх ашиг нь эдийн засгийн, улс төрийн гэх зэргээр янз бүр байдаг. Ангит нийгэмд эрх ашгуудын эсрэг тэсрэг байдал тэргүүн эгнээнд гарч ирж тавигддаг бөгөөд тэр нь ангиудын эрх ашгийн объектив, бодит сөргөлдөөн, мөргөлдөөнөөс ургаж гардаг. Гэхдээ эрх ашгуудын дифференциаци буюу ялгарал, салбарлан гарах явдал нь зөвхөн ангийн үндэс шалтгаантай байдаггүй юм. Үндэстэн, төр улсын хоорондын ялгаа, түүнчлэн газар зүйн бүс нутаг, ажил мэргэжлийн бүлгүүдийн ялгаа гэх зэрэг ялгаанууд нь нийгмийн бодит байдлын дүр төрх, зургийг нийгмийн бүлгүүдийн үзэл бодлын үүднээс бүрдүүлэн бий болгоход түлхэц өгдөг бөгөөд тэдгээр бүлгүүдийн эрх ашиг ба үйлдэл нь онолч буюу үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэгч, оюун ухааны удирдагч, жолоодогчийн оюун санааны үйл ажиллагааны үндэс суурь болж өгдөг. Чухам энэхүү тохиолдолд бид үзэл бодлуудын тодорхой нэг цогц нь нийгмийн бүлгийн эрх ашиг ба эрмэлзэл тэмүүлэлтэй функционал холбоотой, өөрөөр хэлбэл "бүлгийн коррелят" мөн гэж хэлж болно.

Тэгэхлээр үзэл суртал бол нийгмийн ухамсрыг бүхэлд нь төлөөлөн илэрхийлэхгүй, учир нь үзэл сурталын хүрээнд нийгмийн ухамсрын зөвхөн зарим хэлбэрүүд, тухайлбал өөр өөр эрх ашигтай бүлгүүдийн үйл ажиллагаа нь оюун ухааны илэрхийллээ олсон ухамсрын хэлбэрүүд л багтаж орно.

Гэвч үзэл сурталыг тодорхойлж томъёолоход энэ зүйл бас хангалттай биш. Учир нь бид нийгмийн бүлгүүдийн эрх ашгийн ялгааг тусган илэрхийлж буй үзэл бодол, төсөөлөл болгоныг үзэл сурталд багтаан оруулахгүй. Үзэл суртал бол системчлэгдсэн үзэл бодлуудын цогц нийлбэр юм. Оскар Ланге бичихдээ: "Хүмүүс нийгмийн харилцааг ухааран ойлгож байдаг тэрхүү хязгаар дотор, тэдний ухаан бодол дотор үзэл санаа үүсэж бий болдог бөгөөд хүмүүс түүгээр дамжуулж (үзэл санаагаар) тэдгээр харилцааг ухааран ойлгодог, түүнчлэн тэдний ухаан санаанд нь эрх зүй, улс төр, ёс суртахуун, шашин, философи, шинжлэх ухаан, уран сайхны үзэл санаанууд үүсэн бий болдог, тэдгээрийн үндсэн дээр хүмүүс нийгмийн харилцааг үнэлэн цэгнэж, дүгнэж байдаг юм. Бид эдгээр үзэл санааг нийгмийн үзэл санаа хэмээн нэрлэж байгаа бөгөөд харин тэдгээр үзэл санааны системчлэгдсэн нэгдлийг үзэл суртал хэмээн нэрлэж байгаа юм" гэж бичжээ.

Бид үзэд суртал бол нийгмийн бүлгүүдийн эрх ашиг ба эрмэлзлэл тэмүүлэлтэй функционал, үүргийн харилцаатай үзэл бодлуудын харьцангуй системчлэгдсэн цогц юм хэмээн тодорхойлохдоо энэхүү ойлголтыг “ертөнцийг үзэх үзэл”, “номлол” гэсэн өөр хоёр ойлголтоос ялган салгаж ойлгож байгаа юм. Эдгээр хоёр ойлголт хоёулаа үзэл суртал хэмээх ойлголтонд багтаж орно.

Ертөнцийг үзэх үзэл гэдэг бол үзэл суртлын тодорхой бөгөөд онцгой төрөл зүйл бөгөөд түүний дагуу ертөнц, хүн, нийгмийн дүр зураг системчлэгднэ, түүнчлэн хүний амьдралын утга учир ба ёс суртахууны үүргийн тухай ойлголтонд хариу өгөгднө. Өөрөөр хэлбэл ертөнцийг үзэх үзэл нь ертөнцийн тухай нэгтгэн дүгнэсэн философийн дүр зураг, төсөөлөл юм. Дотроо талцаж хуваагдсан нийгэмд ертөнцийг үзэх үзэл нь нийгмийн бүлгүүдийн онцгой байр суурь, эрх ашгийг тусган илэрхийлдэг бөгөөд энэ утгаараа үзэл суртал болдог. Гэвч үзэл суртал бүхэн ертөнцийг үзэх үзлийг давхар агуулдаггүй. Чухам ийм учир шалтгаанаар үзэл суртал нь ертөнцийг үзэх үзлээс агуулга багтаамжаараа өргөн, том ойлголт байдаг. "Номлол" гэсэн ойлголтын тухайд гэвэл байдал мөн үүнтэй ижил юм (жишээлбэл: эрх зүй, улс төрийн ба эдийн засгийн номлол). Номлол гэдэг бол маш өндөр түвшинд системчлэгдсэн үзэл суртал мөн бөгөөд тэрбээр ер нь ямагт онолын үүднээс нэгтгэн дүгнэгдсэн байдлаар илэрхийлэгддэг. Бид энд ийм маягийн номлолыг үзэл суртал хэмээн тодорхойлж байгаа ч гэсэн үзэл суртал бүхнийг бас номлол мөн гэж нэрлэж чадахгүй. Тэдгээрийн ялгаа заагийг энд тогтоон гаргахад хэцүү, бэрхшээлтэй ч гэсэн тэрхүү ялгаа нь хэлний мэдрэмж болон судлан шинжилж буй үзэл бодлуудыг үнэлэх явдлаас ихээхэн хэмжээгээр шалтгаална.

Улс төрийн харилцааны социологийн чухал зорилтуудын нэг бол үзэл суртлын янз бүрийн хэв маягууд ба тэдгээрийн нийгэмд гүйцэтгэх үүргийг харьцуулан судлах явдал мөн болно. Бид үзэл суртлын янз бүрийн хэв маягийг харьцуулан судлах явдлыг дараах үндсэн шалгууруудыг удирдамж болгож хэд хэдэн хүрээ салбарт зэрэгцүүлэн явуулах болно. Тэдгээр шалгуур бол: а) үзэл суртлын үүрэг, б) үзэл суртлын нийгмийн бааз суурь, в) үзэл суртлын дотоод бүтэц, г) үзэл суртлын тогтвортой байдал хийгээд үйлчлэлийн хүрээ салбар юм.

Бид үзэл суртлын үүргийг задлан шинжлэхдээ тэр нь хэнд, юунд үйлчилдэг вэ? гэсэн асуулт тавьж юуны өмнө үзэл суртлын үүрэг нь нийгмийн ангиуд ба хүмүүсийн бусад томоохон бүлгүүдэд хандсан байдлыг зааж үзүүлнэ. Жишээлбэл: фашизм нь монополист хөрөнгөтний ангийн үзэл суртал мөн, учир нь тэрбээр империализмын нөхцөл дэх монополист капиталын эрх ашиг ба эрмэлзлэл тэмүүллийг үзэл суртлаар үндэслэсэн нэг хувилбар юм. Бид үзэл суртлын үүргийг зөвхөн тодорхой бүлгүүдийн эрх ашигтай холбох төдийгүй мөн нийт нийгмийн эрх ашигтай ч холбоотойгоор тодорхойлж болно. Ингэхдээ тэрхүү эрх ашиг нь нийгмийн дэвшилт хөгжлийн үйл явцтай нийцэн

тохирдог болохыг хамтад нь ойлгож байгаа юм. Үзэл суртал нь дэвшилттэй, консерватив, бас харгис шинжтэй байж болно.

Үзэл суртал нь нийгмийн бааз суурийнхаа үүднээс ангийн (өөрөөр хэлбэл нийгмийн аль нэг ангитай ил тод холбоотой), үндэстний үзэл суртал гэх зэргээр хуваан ангилагдана. Бид ямар нэгэн үзэл суртлыг ажилчин ангийн үзэл суртал хэмээн нэрлэхдээ түүний дэлгэрэлт, нөлөөний хил хязгаар ба нийгмийн бааз суурийнх нь шинж байдлыг тооцон анхаарч байгаа юм. Функционал буюу үүргийн хамаарлынх нь үүднээс авч үзвэл пролетарчуудын ангийн үзэл суртал бол марксизм-ленинизм мөн бөгөөд гэхдээ ажилчин ангийн дээд давхрааны үзэл суртлын нийгмийн бааз суурь нь ямар нэгэн өөр үзэл суртал байж болно (жишээлбэл британы лейборизм).

Бид үзэл суртлын дотоод бүтцэд шашны ба шашны бус, иргэний үзэл суртал, рационал ба иррационал үзэл суртал, түгээмэл, нийтлэг ба хэсэг бүлгийн үзэл суртал гэсэн эсрэг тэсрэг гурван хос үзэл суртлыг ялган авч үзэж болно. Эдгээрийн ялгааны үндэс нь голлох үнэт зүйлс, эсвэл үндэслэлүүдийн зонхилогч хэв маягууд мөн болно. Шашны ба шашны бус, иргэний үзэл суртлын ялгаа нь "загалмайтны" элемент буюу "ариун нандин" хэмээн ойлгосон элемент байгаа эсэх явдал мөн болно. Дашрамд хэлэхэд энэхүү ялгаа нь бүрэн гүйцэд судлагдаагүй байгаа бөгөөд учир нь "загалмайтны" буюу "ариун нандин" хэмээгдэх элемент нь янз бүрийн (гэхдээ бүгдэд нь биш) үзэл суртлуудад янз бүрийн байдлаар илэрдэг юм.

Рационал ба рационал биш (иррационал) үзэл суртлуудын ялгаа зааг нь тухайн үзэл суртал өөрийнхөө дүгнэлт, нотолгоонуудыг логик болон рационал хяналтанд оруулж шалгахад ямар хэмжээгээр бэлэн байна уу гэдэгт үндэслэгдэнэ. Иррационал буюу рационал биш үзэл суртал нь (жишээлбэл удирдагч, жолоодогчийг шүтэх фашист үзэл суртал) удирдагчийн зөн билиг, "цусны дуу хоолой" ба тэдгээртэй төсөөтөй иррационал шалгууруудад хандаж чиглэсэн байдаг. Эцэст нь хэлэхэд түгээмэл, нийтлэг ба тусгай үзэл суртлуудын хоорондын ялгаа нь тухайн үзэл суртлын уриа лоозон нь хэнд зориулагдаж чиглэгдсэн байна вэ? гэдэгт үндэслэгдэнэ. Жишээлбэл: христос шашин нь бүх шүтлэгтэн сүсэгтэнд хандаж чиглэгдсэн байдаг тул тэрбээр түгээмэл, нийтлэг үзэл суртал мөн болно, харин расизм буюу арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхах үзэл нь өөрийнхөө тодорхойлолтоороо бүлгийн, тусгай үзэл суртал мөн болно. Учир нь тэрбээр онцгой эрх дарх, давуу байдалтай арьстанд хандсан байдаг юм.

Энэхүү үзлийн үүднээс авч үзвэл марксизм нь дээр дурьдсан ангиллын явцуу хүрээг сэтэлж тэлсэн онцгой үзэл суртал мөн болно. Тэрбээр юуны өмнө ажилчин ангид зориулагдаж хандсан үзэл суртал мөн болохын хамт хөдөлмөрчдийн алс хэтийн, ирээдүйн эрх ашиг нь нийт хүн төрөлхтний, түгээмэл шинж чанартайн улмаас нийт хүн төрөлхтнийг чөлөөлөхийг эрхэмлэсэн үзэл суртал мөн.

Үзэл суртлуудыг хооронд нь ялгах сүүлчийн шалгуур бол үзэл суртлын тогтвортой байдал хийгээд чиглэлийн хүрээ юм. Эл шалгуурын дагуу үзэл суртлыг урт удаан хугацаанд (заримдаа хэдэн зууны туршид үйлчлэх) оршин үйлчилдэг, мөн түүнчлэн амархан, хурдан замхарч алга болдог, эсвэл өөрийнхөө нөлөөгөөрөө нийт дэлхий ертөнцийг, эсвэл аль нэг тусгай улс орныг хамарсан, бас бүс нутгийн, явцуу орон зайн үзэл суртал гэх мэтээр ялган ангилж болно. Эдгээр ялгаа зааг эмпирик судалгаанд чухал байдаг бөгөөд бас үзэл суртлын онолын чанар чансаанд ч мэдэгдэхүйц хэмжээгээр илэрдэг юм.

Үзэл суртлын дэлгэрэлт, тархалтын хил хязгаар хийгээд оршин байх хугацааны үргэлжлэлийг судлан шинжлэхдээ "аж үйлдвэржсэн" нийгэмд хүн ардын амьдралын сайн сайхан байдал өсөн нэмэгдэхийн хир хэмжээгээр үзэл суртлын үүрэг өөрийн эрхгүй багасдаг гэсэн үзэл бодол агуулагдсан өрнөдийн шинжлэх ухааны үзэл баримтлалуудыг шүүмжлэн авч үзэх явдал чухал ач холбогдолтой болно. Энэхүү онол нь сүүлийн жилүүдэд коммунизмыг эсэргүүцэх үзлийн хамгийн их моодтой чиглэл болоод байна. Эл онол тавиад оны дунд үед (гэхдээ үүнтэй төстөй санал бодол өмнө нь ч гэсэн гарч байсан билээ) тухайн үедээ баруунд өргөн дэлгэрсэн "конвергенцийн онолын" өвөрмөц хувилбар болж үүсэн гарчээ. Түүнийг Р.Арон, Д.Белл, С.Липсет, Р.Лейн зэрэг философчид, социологчид сурталчилж байлаа. Эл онолыг барууны нэртэй том эрдэмтэд эхнээсээ шүүмжилж байсан хэдий ч тэрбээр мэдэгдэхүйц хэмжээгээр дэлгэрч танил болсон ба түүнийг социалист орнуудын эсрэг суртал ухуулгад өргөн ашиглаж байв.

"Үзэл суртлын эриний төгсгөлийн" онолчид дараах хоёр сэдэв бүхий санааг хамгаалан баримталж байв. Нэгдүгээрт, амьдралын сайн сайхан байдал өсөн нэмэгдсэнээр үзэл суртлыг сонирхох сонирхол, үзэл суртлыг талархан баримтлах явдал зайлшгүй буурна, харин улс төр, улс төрийн бодлого нь үзэл суртал ба түүнтэй холбоотой фанатизм, хэт шүтлэгээс ангид чөлөөтэй, прагматик, тоглоомын шинжтэй болж хувирна. Хоёрдугаарт, улс төр дэх үзэл суртлыг, тодруулж хэлбэл туйлширсан хэт үзэл суртлыг арилгах явдлыг аль болох дэмжиж, амьдралд хурдан түргэн нэвтрүүлбэл зохих ая таатай үзэгдэл мөн ажээ.

Гэвч үзэл суртал ба улс төр хоёрын хоорондын харилцааны асуудал нээлттэй хэвээр үлдэж байна. Бид хамгийн ерөнхий, нэгтгэн дүгнэсэн байдлаар үзэл суртал бол улс төрийн үйл ажиллагааны оюун ухаан, сэтгэлгээний үндэс мөн бөгөөд тэгэхлээр үзэл суртал ба улс төр хоёрын хоорондын харилцаа бол онол ба практик, ухамсар ба үйл ажиллагааны хоорондын харилцааны онцгой илрэл бодит жишээ баримт мөн гэж хэлж болно.

Тэгэхлээр үзэл суртал ба улс төр хоёрын харилцан нөлөөлөл, харилцаа холбоог дараах байдлаар тодорхойлж болно:

а). Үзэл суртал нь улс төрд оролцон үйлдэж буй хүчнүүдэд тэдний үйл ажиллагааны үндэс суурь болж буй үнэт зүйлс ба ертөнцийн ерөнхий дүр зургийг тайлбарлан таниулж өгнө, эдгээр үнэт зүйлсийг хэрэгжүүлэх явдлыг хангах хэрэгсэлийг заана, аль үед биш юмаа гэхэд наандаж ихэнх тохиолдолд тэдний үйлдэлийн удирдамжийг өгч чадна. Чухам энэ утгаараа үзэл суртал нь үйлдэл, үйл ажиллагааны оюун ухаан, сэтгэлгээний үндэс мөн болно. Улс төрийн янз бүрийн хөдөлгөөнүүд тов тодорхой болж томъёологдсон хийгээд тууштай хэрэгжин биелэгдэх үзэл суртлыг янз бүрээр хэрэглэдэг байна. Гитлеризм нь үзэл санааны байнгын тогтвортой бөгөөд өөрчлөгдөшгүй зарчмуудыг зарчмын хувьд үгүйсгэж, тэдгээрийг удирдагч, жолоодогчийн хүсэл зоригоор сольж байлаа. Жижиг хөрөнгөтний реформист олонхи намууд, түүнчлэн ажилчны намуудад прагматик байдлаар ойлгосон зүйд нийцэх зохистой зүйл нь үзэл санааны зарчмуудыг таглаж халхлах явдал гардаг. Гэхдээ улс төрийн хөдөлгөөн тус бүр их, бага ямар нэг хэмжээгээр тодорхой болж тогтсон, байнгын тогтвортой үзэл суртлын зарчмуудыг баримталдаг бөгөөд тэдгээр нь тухайн хөдөлгөөнүүдийн үйл ажиллагааны чиглэл ба шинж чанарыг тодорхойлж байдаг ажээ.

б). Үзэл суртал нь улс төрийн хөдөлгөөнийг нэгтгэн нягтруулж байдаг нь баримт (факт) мөн. Адилхан, ижил байдлаар сэтгэн боддог хамтлагт багтан орж байгаа гэдэгтээ итгэж үнэмшсэн хүмүүсийн итгэл үнэмшил нь улс төрийн томоохон хөдөлгөөн бүхнийг хэлхэн холбогч хэсэг мөн байдаг

в). Үзэл суртал нь бодьгалууд ба бүлгүүдийн үйл хөдлөлийг эрчимжүүлэхэд тус дөхөм болдог сэтгэл хөдлөлийн утга агуулгатай бэлэгдлүүдийн цогц нийлбэр мөн болно. Жишээлбэл XIII, XIX, XX зуунд үндэсний үзэл сурталчдаас онцгойлон зааж, цохон тэмдэглэж байсан эх орон, үндэстний үзэл санаа нь амь биеэ хайрлалгүй тэмцэж зүтгэсэн илүү их баатарлаг үйлсийг бий болгох, төрүүлж гаргах хүчин чадалтай болох нь харагдсан бөгөөд тэдгээрийн хүч нөлөө нь эзэн хааны өмнө үүрэг хүлээх, нэр төрөө бодох, жирийн мэдрэмж үзлээс хавьгүй илүү хүчтэй байсан билээ.

Үзэл суртал нь тийнхүү улс төрийн үйлдэл хөдлөлийн бүрдэл хэсэг болохын хувьд чухал үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд харин үзэл суртлын үйл ажиллагааны хүрээ салбар нь улс төрийн тэмцлийн хэлбэрүүдийн нэг мөн хэмээн зүй ёсоор хүлээн зөвшөөрөгджээ. Утга зохиол, философи, нийтлэл, урлагын түүхэнд дэвшилт хүчнүүдийн үзэл сурталчид улс төрийн үйл явдал, хөдөлгөөнд татагдан орж байсан жишээ баримтууд олон байдаг нь санамсаргүй зүйл биш юм.

Тиймээс улс төр нь үзэл суртлаас хараат байх явдал нь харьцангуй шинжтэй бөгөөд тэр нь үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлүүд ба үйл байдлын үндсэн аргуудыг сонгох явдлыг хөндөж байгаа ба харин тодорхой асуудлыг прагматик байдлаар шийдвэрлэх, улс төрийн үйл ажиллагааны тактикийг үгүйсгэхгүй билээ. Бодит байдлыг эрүүл саруулаар, байгаагаар нь үнэлэн дүгнэдэг реалист улс төрч нь үзэл санааны зарчмуудад үнэнч байх явдлыг тусгай асуудлуудыг шийдвэрлэхдээ уян хатан, тодорхой хандах, тэр нь улс төрийн аливаа үйл ажиллагаанд нийтлэг, зуршмал байдаг явдалтай хослуулж, холбож чаддагаараа фанатик буюу хэт улайран итгэгч, бишрэгчээс ялгаатай байдаг.